

5 K problematice sportovních subkultur

Sport je svojí povahou i neodmyslitelnou součástí fragmentů, částí či odvozenin charakteristické kultury, osvojených dílčími vrstvami společnosti. Sport v subkulturní formě tak reaguje ve formě opozice či variace na svoji dominující podobu. Jako forma kultury tedy přirozeně vytváří i své vlastní sportovní formy subkultury. Jejím typickým produktem, kupříkladu na půdě fotbalu, se tak stalo chuligánské chování fanoušků či jejich organizovaná forma v podobě tzv. vlajkonošů. Divácká posedlost sportem, jako výrazný rys soudobého sportu, vytváří přirozeně i své specifické subkultury, které vyvíjejí i vlastní skupinové praktiky.

Téma sportovních subkultur v sobě obsahuje nezbytnost vymezení kategorie *subkultura*. Sociologie ji obecně vymezuje jako „hodnoty a normy odlišné od většiny, k nimž se hlásí určitá část populace“ (Giddens 2001, s. 563). Téma subkultur je dnes silně aktualizováno v kontextu problematiky multikulturalismu, když se kupř. zmiňuje v souladu s pevnými určujícími znaky stovky kultur soudobého světa (Průcha 2001, s. 196) Ze sociologického a kulturologického hlediska je třeba aktualizovat i kategorii *kontrakultura*, která je opozičním typem kultury či subkultury, když vyjadřuje nesouhlas s normami, hodnotami a idejemi oficiální kultury. Kontrakultura „vyrůstá zpravidla na okraji společnosti v sociálním prostředí deklasovaných narkomanů, bezdomovců, kriminálních žvlů či vězňů, nebo jde o výraz protestu a snah realizovat určitý sociální, umělecký, politický, ekologický nebo jiný program transformující oficiální kulturu“ (Velký sociologický slovník 1996, s. 526). Absence jasné dělících čar mezi těmito pojmy je navíc komplikována i tím, že významově se subkultura mnohdy nesprávně překrývá s *alternativní* kulturou a ta je zase spojována s kontrakulturou.

Subkulturou rozumíme soubor specifických norem, hodnot, vzorů chování či životního stylu charakterizujícího určitou skupinu v rámci širšího společenství, případně dominantní kultury. Obecně může být základem jejího utváření etnická příslušnost či náboženské cítění, většinou však vzniká a rozvíjí se zejména v širším kontextu sociálně stratifikačních faktorů, ke kterým může patřit městský způsob života, specifické hodnoty životního stylu či některé projevy deviantního chování. Na půdě sportu pak subkulturou rozumíme zejména specifické způsoby chování, zejména mládeže, odrážejícího hodnotové preference alternativních forem tradičních sportů, či divácky davově vyhrocený postoj ke sportovním událostem. V případě aktivního sportování jde o zavrhování vžitých norem platících v určitém sportu a preferování buď jejich zjednodušených pravidel, či vytváření norem a pravidel nových. V případě sportovního publika pak běží mnohdy o projevy odlišných kulturních vzorů chování a jednání. Subkultura sportujících tak konceptuálně přesahuje do alternativní kultury, subkultura davového násilí na stadionech pak může představovat specifickou formu kontrakultury.

Ilustrujeme-li zkoumaný problém fotbalového fandění, pak můžeme zmínit, že jde o sociologicky zajímavý projev utváření specifických forem *sociální identity*. Případy agresivního výtržnického chování jsou zpravidla namířené proti veřejnému pořádku a vyjadřují diváckou podporu „svému“ týmu a odpor vůči soupeřům, pří-

padně i ne vždy zcela exaktně uvědomovaný odpor proti mocenským silám. Zvláště některé fotbalové kluby, jako je kupříkladu Manchester United, Glasgow Rangers, Sparta Praha či Baník Ostrava a nebo Stavoartův Brno, jsou tak v zorném úhlu zvýšené pozornosti pořádkových policejních složek. Připomeneme, že řádění britských fotbalových fanoušků nejen v domácím prostředí dokonce silně poškodilo pověst britského fotbalu a přineslo poté i sankce vůči jeho vrcholovým orgánům a následně i vůči fanouškům samotným.

K prvním registrovaným projevům sportovního davového násilí došlo v padesátých letech v USA v kontextu války pouličních mládežnických gangů soustředěných kolem středoškolských zápasů v basketbalu a amerického fotbalu. Diváci, včetně studentů, používali řetězy, nože a obušky k napadnutí soupeřících diváků. Střety měly mnohdy i rasový a etnický podtext a vedly následně, kupříkladu v Chicagu, i k uzavření školních zápasů pro veřejnost (Coakley 2001, s. 194).

Někteří badatelé nacházejí hlavní zdroje divácké brutality v třídním konfliktu, v sociální deprivaci, nezaměstnanosti, alkoholismu či celkové tolerantnosti moderní společnosti. Konkrétně se zmiňuje kulturní a sociální dopad úpadku významu příslušníků dělnické třídy, tedy lidí s nízkou úrovní vzdělání a manuálně pracujících, kteří na sportovištích nacházejí jednotící platformu vyjádření místní a národní solidarity (Dunning, 1999). Osmdesátá léta pak přinesla i diváckou oblibu symbolizujícího, nápadného, jasně odlišitelného oblečení signalizujícím klubové sympatie a zřejmě skryté i společný hodnotový základ.

Davové násilí na půdě sportu reflektuje širší kulturní fenomén fungování konkrétní společnosti a je typickou formou subkultury, neboť nevyjadřuje dominantní rys jak sportu obecně, tak jeho jednotlivých forem (kupříkladu fotbalu). Zejména pro mladé diváky může mít nezapomenutelnost zážitku větší význam než status quo: davová konfrontace je pak silnou vábníčkou a nese s sebou i alternativu násilí. Diváky často tvoří právě ti, kteří svůj pocit bezvýznamnosti, chtějí překonat viditelnou akcí, upozornit na sebe. Mnozí mohou tímto způsobem vyjadřovat svoji hořkost a životní zklamání. Některý jsou pak součástí skupin či gangů, v nichž právě boj a brutalita zajišťuje vysoký skupinový status. Konzumace alkoholu pak působí zpravidla „pouze“ jako katalyzátor násilí.

Zdroje projevů násilí sportovní subkultury však leží mimo podstaty sportu a sportovní arény. Přesahují do širších kontextů daného kulturního prostředí, do sféry sociálního, politického a ekonomického života společnosti. Proto bude jistě užitečné pokusit se systematictější popisat a analyticky rozkrýt zejména pouliční nepokoje vznikající při oslavách zejména klubových vítězství, při kterých se samoučelná destrukce, cílené násilí a asociální chování stávají průvodním jevem. Výzkum kolektivního chování by možná odhalil, že tyto davové projevy nemusí být tak explicitně spontánní a neplánované, jak se běžně soudí.

Sport zaujímá na poli populární – masové kultury – v řadě zemí či regionů stále významnější pozici. Tradiční vysoká popularita fotbalu v Británii či České republice, baseballu ve Spojených státech, zápasů sumo v Japonsku, boxu na Kubě či basketbalu na Novém Zélandu odráží dominantní pozici těchto sportů v uvedených zemích. Řada z nich je zároveň vysoce populární i v globálním měřítku a překračuje

tak běžně národní hranice. Nad rámec hlavních proudů sportu se však dnes stále častěji setkáváme s jeho *alternativními formami*, někdy také nazývané *marginálními*, *okrajovými* či *subkulturními*. Jde o projev alternace sportu, kterým určitý segment společnosti vyjadřuje společně sdílené odlišné vzory morálky, hodnot a zvyků. Obecně vzato jde o sportovní aktivity odvozené z tradičních sportů, naplňující volný čas; motivované nesoutěžními výzvami, charakteristické všeobecnou přístupností, ohledem a vzájemnou podporou všech zúčastněných, zodpovědností vůči životnímu prostředí a péčí o zdraví. Zpravidla jde o výraz specifického životního stylu mladých lidí demonstrujících svoji touhu po individuálním, neorganizovaném a nesoutěžním pohybovém vyjádření v kruhu svých vrstevníků.

Stylově rozevláté oděné skupinky teenagerů oddaných předvádění skatu či figurám na kolečkových bruslích v parku či na pevných cyklistických stezkách, bravně horské svahy sjíždějící snowboardisté, bezpočet alternativních míčových her způsobených specifickým podmínkám místa a času, či nověji i silně transformovaný golf provozovaný v přirozeném prostředí divoké přírody, to vše jsou ukázky stále populárnějšího neformálního, neorganizovaného, nesoutěžního a ekonomicky nezávislého pěstování sportu pro radost z pohybu, nikoli pro vítězství či odměnu. Již touto svojí jasně zakotvenou hodnotovou orientací nabízí alternativní sport – ze sociologického hlediska – i komplexnější obraz dynamiky dané společnosti.

Sportovní subkultura alternativního sportu je výrazem demokratické volby vyjádřit vlastní individualizované představy o formách sportování nad rámec dominantních forem a idejí o sportu. Je výrazem hodnotové rozrůzněnosti společnosti, plurality svobodně voleného životního stylu a zároveň i specifickou výpovědí o celkové úrovni rozvoje občanské společnosti, akcentující respektování základních práv pro všechny, včetně jejich minoritních skupin. *Windsurfing* jako alternativní sport se tak pro sociální badatele může stát zajímavým tématem zejména tehdy, když se zkoumá pozice jeho ženských vyznavaček vzhledem k převládající maskulinní dominanci mužů. Ukazuje se, že ženám přináší právě tento sport kondičně nebyvalou radost z pohybu a ze sociálního a psychologického hlediska i zvýšení sebedůvěry a pocitu nezávislosti (Wheaton, Tomlinson 2001, s. 430).

Kulturistika, ve více než sto zemích definovaná jako sport, je ilustrována jako další typická sportovní subkultura. Majitelé největšího světového kulturistického objektu světa v kalifornské Venice, bratři Weiderové, tak ve svých odborných časopisech usilují získat pro fitness hnutí kulturní respekt důrazem na hodnotu vynikající fyzické a psychické kondice, idoly heterosexuality a nezdočný individualismus (Klein 2001). Původní subkultura hnutí pěstujícího zdraví, fyzickou kondici a tělesnou krásu se tak hodnotově transformovala ve vysoce konzervativní subkulturu oslovující zejména ty, kteří chtějí být osobně a profesně úspěšní, zejména svým osobním maskulinním image či půvaby neodolatelné vamp.

Alternativní sporty mají své jednotící hodnotové důrazy, udržované a pěstované stabilním jádrem svých vyznavačů. Jejich specifický postoj k tradičnímu zformalizovanému sportu či k mocenským autoritám může být z hlediska homogenity erodován zejména přílivem nových účastníků. Právě rozšiřující se paleta aktérů alternativních sportů rozšiřuje i prostor pro výzvu k soutěžení, specializaci přípravy, pre-

cizací pravidel, užívání technicky a finančně náročných sportovních pomůcek, vyšší úroveň společenské kontroly. Tedy důrazu na hodnoty typické spíše pro formální oficiální sporty, nikoli pro jejich alternativní proudy. Postupná převaha organizovanosti nad spontaneitou může přinášet i ztrátu původního kulturního smyslu a poslání alternativního sportu v obecnější rovině. Ten se pak může krok za krokem zbavovat oživujících nánosů vlastní kulturní jedinečnosti a stát se součástí hlavních proudů tradičních forem sportu. V devadesátých letech tak došlo k postupné komercializaci již zmiňovaných alternativních sportů jako je snowboarding a skateboarding. Jsou dnes často využívány k reklamním asociacím s produkty, jako jsou kupříkladu nealkoholické nápoje a tvoří integrální součást hlavního proudu fitness sportu. Tak ztrácí alternativní subkultura sportu svoji původní hodnotovou a stylovou jedinečnost a stává se součástí „hlavního proudu“.

K stále významnějším tématům na půdě sociologicky laděných diskuzí o povaze současného sportu patří opakovaně a stále se aktualizující téma *sportovního konzumerismu*. Sport je tak zejména jeho krajními kritiky chápán jako forma odcizení a diváci a konzumenti jsou charakterizováni jako oklamání kulturní ignoranti (Morgan 1994). Pasivně přijímaný divácky atraktivní sport je tak, stejně jako masová kultura, chápán jako opiová pilulka ochucená sladkou vrstvou lehce stravitelné směsi ideologické dominance a moci nad myšlením a jednáním mas lidí. Jinde se však můžeme setkat i s názory o možné pozitivní úloze masově adorovaného sportu při činech odporu vůči dominantní ideologii. Jisté specifickým víceméně „česko-slovenským“ výrazem fungování masového sportovního nadšení byly bouřlivé ovace plné nadšení u příležitosti oslav našich hokejistů nad „sovětskou komandou“ v průběhu světových šampionátů v období okupace naší vlasti koncem šedesátých let minulého století. Radost z těžce vybojovaného vytouženého vítězství symbolizovala skrytý odpor proti zvůli vnucené nadvládě a moci totalitního režimu.

Problematika *sportovních emocí*, sportovního nadšení, je zpravidla rámována zásadní otázkou o povaze uspokojení z diváckého sportovního zážitku. Můžeme se tak ptát, zdali čelíme primárně významné formě uspokojování falešných lidských potřeb či zdali máme co do činění s hodnotným světem ryzích nefalšovaných tužeb plnohodnotně žijícího a myslícího člověka? Sociologická literatura v tomto kontextu připomíná tři základní typy *diváckého uspokojení*: fetišismus, voyeurismus a narcismus (Duncan, Brummett 1989, 195–211). Zejména televize tak prý svými technickými prostředky a sociálními a individuálními apely dokáže nabídnout účinné zdroje vizuálního potěšení. Připomíná se sexuálně motivovaný voyeurismus záměrných detailů vzrušujících oblin sportovců, fetišismus maskulinity, a narcismus těch, kteří kompenzují veřejným předváděním se neúspěch v jiné oblasti lidské činnosti. Divák tak spíše než reálný svět sleduje uměle vytvářenou představu reality, která svoji příjemnou a oku lahodící podobou kompenzuje fádní či drsný svět skutečnosti všedních dnů. Účinnost takovýchto postupů na utváření sportovních emocí je umocňována zejména samotnou přirozenou touhou člověka nacházet v životě potěšení, radost, úlevný pocit relaxace, nikoli nesoulad, ošklivost či frustraci. Tím, že divák zažívá jak momenty exaltovaného nadšení z vítězství svým sportovních idolů, stejně jako zármutek z porážky, prožívá něco, co stojí za hranicemi běžného rámce stimulátorů

sociálního života. Sport tak emočně vyvolává oslavu triumfu vynikajícího výkonu, velkého vítězství či fair play činu, stejně jako smutek a masové rozčarování. V případě, že reflektuje respekt před pravidly, rovnost přístupu, princip slávy vítězům a čest poraženým, je konformní vůči hodnotovému světu demokratické společnosti. Ta, na prahu nového tisíciletí musí citlivě zkoumat, jak soudobý sportovní divácký vkus s jeho touhami a očekáváními odráží obecnější emoční potřeby a touhy hodnot postmoderního světa konzumace spotřebních předmětů a mediálních představ. Učiníme tak jeden z nezbytných kroků nutných k tomu, aby budoucí vývoj sportu znamenal pozitivní přínos pro jedince, společnost a životní prostředí.

Sport dnes kolísá v úporné snaze nalézt rovnováhu mezi lokálními potřebami a globální vzájemnou závislostí. Tím před nás staví velkou výzvu postavit se humanistickým poselstvím k utváření nového globálního řádu.